

KOŚCIÓŁ W OKOWACH

REPRESJE WOBEC OSÓB DUCHOWNYCH I ZAKONNYCH NA TERENIE WOJ. KRAKOWSKIEGO 1944-1975

Leksykon biograficzny

tom 1

Pod redakcją
ks. Józefa Mareckiego

Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Wydawnictwo WAM

Kraków 2014

Wstęp

W ostatniej dekadzie powstało wiele publikacji ukazujących historię Kościoła katolickiego w Polsce po II wojnie światowej. Dotyczą dziejów diecezji, parafii i wspólnot zakonnych, poszczególnych osób, niektórych kwestii pastoralnych, budownictwa sakralnego, działalności grup duszpasterskich. Obejmują zagadnienia dotyczące gloryfikacji postaw osób duchownych, zakonnych i świeckich oraz działań represyjnych, a niekiedy także sprawy współpracy z bezpieczeństwem. Pojawiają się także liczne edycje źródłowe dotyczące najnowszej historii Kościoła katolickiego w Polsce.

Niniejsza publikacja ma na celu przybliżenie zarówno sylwetek osób duchownych i zakonnych, jak i represji, którym ich poddano na terenie województwa krakowskiego w latach 1944-1975. Należy wyjaśnić, że po II wojnie światowej granice województwa krakowskiego zmieniały się kilkakrotnie w wyniku reform administracyjnych. Początkowo województwo krakowskie działało w granicach z okresu międzywojennego. W 1946 r. jego granice nieznacznie zmieniono. W 1975 r. jego obszar znacznie się zmniejszył, a część jego dotychczasowego terytorium weszła w skład województwa bielskiego, katowickiego, kieleckiego, nowosądeckiego i tarnowskiego. W 1999 r., w wyniku kolejnej reformy administracyjnej, powstało województwo małopolskie z siedzibą władz w Krakowie. Z powyższego wynika, że badania represji wobec duchowieństwa diecezjalnego i osób zakonnych przeprowadzono na obszarze województwa krakowskiego funkcjonującego od chwili wejścia Armii Czerwonej na jego wschodnie tereny w 1944 r. do reformy administracyjnej w 1975 r.

* * * * *

Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce po II wojnie światowej znaczą pasmo udręk, krzywd i cierpień, którym zostali poddani zarówno hierarchowie, kapłani, osoby zakonne, jak i wierni.

Przedstawiciele władzy ludowej, którzy starali się wprowadzić komunistyczny system wzorowany na rozwiązaniach sowieckich, dążyli początkowo do zniszczenia Kościoła katolickiego, a od połowy lat 50. – czyli od czasów ponownych rządów Władysława Gomułki – do jego znacznego osłabienia. W tym

celu przeprowadzono szeroką akcję niszczenia podstaw majątkowych Kościoła, represji wobec osób duchownych i zakonnych pod pozorem likwidowania zbrojnego podziemia i ograniczenia działalności osób, które nie godziły się z nowym porządkiem społecznym, politycznym i gospodarczym. Władze komunistyczne nie tylko zerwały konkordat (12 IX 1945)¹, lekceważąco odniosły się do porozumienia z 14 kwietnia 1950 r. i usunęły administratorów apostolskich z ziem północnych i zachodnich (26 I 1951) (powołując się kłamliwie na brak porozumienia z władzami Kościoła katolickiego w Polsce i ze Stolicą Apostolską), ale posunęły się do podporządkowania sobie personalnej polityki kościelnej².

Komuniści starali się rozbić jedność kleru organizując ruch „księży patriotów” oraz spotkania działaczy katolickich świeckich i duchownych manifestacyjnie popierających linię polityczną partii. Jednym z pierwszych takich spotkań był zjazd wrocławski w grudniu 1951 r., w którym uczestniczyło około 1500 działaczy, w tym wielu duchownych. Dodać należy, że większość z nich została przymuszona do udziału przez państwową administrację i funkcjonariuszy UB. Celem poróżnienia kleru zorganizowano Komisję Intelktualistów i Działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Obrońców Pokoju (4 XI 1950), a później Komisję Księża przy ZBoWiD (20-21 II 1952). W październiku 1953 r. wspomniane środowiska połączono w Komisję Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Narodowego, natomiast w 1959 r. powołano Koła Księża „Caritas”³.

Przeprowadzono kilka procesów pokazowych duchowieństwa, m.in. kapłanów diecezji kieleckiej (znany jako proces wolbromski 16-22 I 1951) oraz duchownych zatrudnionych w Kurii Metropolitalnej w Krakowie oskarżonych o działalność szpiegowską (tzw. proces Kurii Krakowskiej, obliczony na skompromitowanie nieżyjącego już kard. Adama S. Sapiehy⁴; rozprawa sądowa

¹ Zob. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003, s. 11.

² Por. R. Włodkowski, *Usunięcie administratorów apostolskich w 1951 roku jako przykład polityki państwa wobec Kościoła na ziemiach zachodnich* [w:] *Państwo-Kościół-Europa*, red. M. Drzonek, J. Mieczkowski, K. Kowalczyk, Szczecin 1999.

³ Zob. A. Micewski, *Współrzędzić czy nie kłamać. PAX i Znak w Polsce. 1945-1976*, Paryż 1978; J. Żaryn, „Księża patrioci” – geneza powstawania formacji duchownych katolickich [w:] *Polska 1944/45-1989. Studia i materiały*, t. 1, Warszawa 1995; B. Bankowicz, *Ruch księży patriotów 1949-1955, czyli „koń trojański” w polskim Kościele katolickim* [w:] B. Bankowicz, A. Dudek, *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, Kraków 1996, s. 5-24; T. Markiewicz, *Księża patrioci w latach 1945-1955* [w:] *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w PRL*, red. A. Chojnowski, M. Kula, Warszawa 1998, s. 69-126; A. Dudek, *Sutanny w służbie Peerelu*, „Karta” 1998, nr 25, s. 110-114; J. Żurek, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949-1956*, Warszawa-Katowice 2009; Tenże, „Księża patrioci” na smyczy Gomulki, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1, s. 65-72.

⁴ Na temat procesu kurii krakowskiej zob. F. Musiał, M. Lasota, *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003; „Do prześladowania nie daliśmy powodu...”.

27 I 1953). Aresztowano (20 I 1951), postawiono przed sądem i skazano na 12 lat pozbawienia wolności (14-22 IX 1953) ordynariusza diecezji kieleckiej bp. Czesława Kaczmarka⁵. Internowano kilku ordynariuszy i ich sufraganów, a w ich miejsce do zarządzania diecezjami komunistyczne władze mianowały „własnych” wikariuszów generalnych⁶.

9 lutego 1953 r. Rada Państwa wydała Dekret o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, który uzależniał tworzenie, znoszenie, przekształcanie oraz obsadzanie i zwolnienie stanowisk kościelnych od uprzedniej zgody organów władzy państwowej. Dawał także komunistom prawo unieważnienia każdej nominacji kościelnej i aktu jurysdykcyjnego. Należy zaznaczyć, że prawo decydowania o sprawach Kościoła przez władze państwowe obowiązywało wówczas w innych krajach komunistycznych. Takiej praktyce sprzeciwił się prymas Stefan Wyszyński⁷ i znaczna większość biskupów, czemu dali wyraz w opublikowanym 8 maja 1953 r. memoriale skierowanym do Bolesława Bieruta, a zakończonym znamienymi zdaniami: *Rzeczy Bożych na ołtarzach Cezara składać nie można. Non possumus!* Odpowiedzią komunistów był frontalny atak na Kościół katolicki zakładający izolację części hierarchii uznanej za reakcyjną, pozyskanie kleru lojalnego, organizacyjne uniezależnienie Kościoła w Polsce od Stolicy Apostolskiej i ograniczenie jego wpływu wyłącznie do praktyk religijnych. Treść memoriału, z którego mimo nacisków Prymas się nie wycofał, oraz odmowa potępienia bp. Czesława Kaczmarka stały się bezpośrednią przyczyną odsunięcia od kierowania Kościołem w Polsce i *de facto* uwięzienia prymasa Stefana Wyszyńskiego (25 IX 1953)⁸. „Złamany” Episkopat, z narzuconym so-

Materiały z sesji poświęconej procesowi kurii krakowskiej, red. R. Terlecki, Kraków 2003 (tam zbiór wartościowych artykułów).

⁵ Por. J. Stepien, *Sprawa biskupa Czesława Kaczmarka*, „Zeszyty Historyczne” 1988, nr 86, s. 170-186; J. Śledzianowski, *Ksiądz Czesław Kaczmarek, biskup kielecki 1895-1963*, Kielce 1991.

⁶ Por. B. Stanaszek, *Usunąć biskupa! Władze PRL wobec ordynariusza diecezji sandomierskiej Jana Kantego Lorka*, Sandomierz 2004; Tenże, *Diecezja sandomierska w powojenne rzeczywistości politycznej w latach 1945-1967*, t. 1-2, Sandomierz 2006.

⁷ O działalności kard. Wyszyńskiego zob. A. Micewski, *Kardynał Wyszyński: prymas i mąż stanu*, Paris 1982; P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, t. 1, *Droga na Stolicę Prymasowską*, Warszawa 1993, t. 2, *Losy więzienne*, Warszawa 1993, t. 3, *Czasy prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994; M. P. Romaniuk, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, Warszawa 1994; A. Jasiński, *Kardynał Stefan Wyszyński – świadek wiary*, t. 4, 1957-1958, Gniezno 2000.

⁸ Por. D. Gabrel, *Informacja o śledztwie w sprawie pozbawienia wolności ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 4; A. Jasiński, *Kardynał Stefan Wyszyński – świadek wiary*, t. 3, 1953-1956, Gniezno 1999; A. Paczkowski, „Izolacja” prymasa Wyszyńskiego, „Zeszyty Historyczne” 1991, z. 97; P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Losy więzienne*, Warszawa 1993; sesja *Prymas Stefan Wyszyński wobec Polski Ludowej*, Warszawa, 22 V 2001 r., Biuro Edukacji Publicznej IPN 2001 (maszynopis powielony); J. Żaryn, *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953-1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej*, Warszawa 2000

bie kierownictwem w osobie bp. Michała Klepacza, przez kilka lat realizował w swym nauczaniu i wystąpieniach postulatory komunistycznych władz.

Komunistyczne władze zaczęły znacząco wpływać na obsadę stanowisk kościelnych, żądając od ordynariuszów zamiany kapłanów uznanych za nielojalnych na kapłanów uznanych za pozytywnie nastawionych do ustroju. Wprowadzono represyjną politykę fiskalną, zwłaszcza wobec tych duchownych, których uznano na element „wrogi” państwu ludowemu.

Do najcięższych represji, które dotknęły osoby duchowne i zakonne, należy zaliczyć aresztowania połączone często z brutalnym śledztwem, wymuszaniem zeznań, torturami fizycznymi, psychicznymi i moralnymi. Procesom sądowym towarzyszyły oskarżenia o współpracę z urzędnikami i wojskami niemieckimi w okresie II wojny światowej, oskarżenia o czynny udział w podziemiu, posiadanie broni, szpiegostwo na rzecz krajów zachodnich, USA oraz Watykanu. Następstwem takich „win” było długoletnie więzienie.

Stopniowo ograniczano możliwości działalności duszpasterskiej Kościoła przez likwidację wydawnictw katolickich i księgarń oraz ograniczanie przydziału papieru. Wstrzymywano pozwolenia na prace remontowo-budowlane obiektów sakralnych, klasztorów i plebanii, a za prace podejmowane bez pozwoleń władz administracyjnych surowo karano. Komuniści podjęli liczne kroki celem pozbawienia duchowieństwa wpływu na wiernych. Systematycznie likwidowano przedszkola, szkoły, bursy i internaty, domy dziecka i ośrodki opieki prowadzone przez wspólnoty zakonne i diecezje. W 1952 r. rozpoczęto akcję likwidacji niższych seminariów, którą zakończono w latach 60. Przejęty majątek: wyposażenie sal szkolnych i internatów, pomoce szkolne, biblioteki i sprzęt rekreacyjny – rozgrabiono⁹. Niszcząc niższe seminaria i próbując rozciągnąć kontrolę nad

(rozdział: *Wokół aresztowania prymasa Stefana Wyszyńskiego*); W. J. Wysocki, *Osaczenie Prymasa. Kardynał Stefan Wyszyński jako „podopieczny” aparatu bezpieczeństwa w latach 1953-1956*, Warszawa 2002; J. Zabłocki, *Prymas Stefan Wyszyński. Opór i zwycięstwo 1948-1956*, Warszawa 2002.

⁹ Więcej na temat likwidacji tzw. małych seminariów, burs i szkół prowadzonych przez wspólnoty zakonne zob. J. Marecki, *Likwidacja niższych seminariów zakonnych na terenie woj. krakowskiego* [w:] *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007, s. 135-164; Tenże, *Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego Księży Zmartwychwstańców w Krakowie w 1952 roku w świetle zachowanych dokumentów aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Introibo ad altare Dei. Księdzu Profesorowi Stefanowi Koperkowi z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa*, Kraków 2008, s. 921-949; J. Szarek, „Łomem damy radę”. *Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego Księży Pallotyńców w Kleczy Dolnej – 3 lipca 1951 roku* [w:] *Kościół w godzinie próby 1945-1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, „Zeszyt żółty”, nr 4, Kraków 2005; J. Wąsowicz, *Likwidacja salezjańskich zakładów wychowawczych*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 4, s. 49-56; A. Mezglewski, *Akcja likwidacyjna niższych zakonnych seminariów duchownych w dniu 3 lipca 1952 roku* [w:] *Divina et Humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin księdza Profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisz, Lublin 2001.

wyższymi seminariami duchownymi, władze komunistyczne zamierzały z jednej strony ograniczyć wzrost liczby kapłanów i osób zakonnych, a z drugiej przejąć kontrolę nad naborem, formacją duchową i kształceniem kleru¹⁰.

Dla ograniczenia kontaktów z wiernymi sióstr zakonnych pochodzenia niemieckiego i autochtonek przeprowadzono, zainicjowaną latem 1954 r., akcję o kryptonimie „X 2”, w wyniku której najpierw skomasowano w etatowych klasztorach kilkaset zakonnice, następnie część z nich przewieziono do położonych m.in. w okolicy Krakowa klasztorów, które zamieniono w obozy pracy. Do Staniątek, Wieliczki i Stadnik przeniesiono ponad 450 sióstr. Wcześniej z opactwa staniąteckiego usunięto klauzuruowe benedyktyнки (46 osób) i przesiedlono je brutalnie do przymusowo opuszczonego przez bernardynów klasztoru w Alwerni, zaś służebniczki starowiejskie (14 sióstr) zmuszono do udania się do innych domów zakonnych Zgromadzenia; reformatów z Wieliczki (17 zakonników), podobnie jak sercanów ze Stadnik (50 zakonników) niemal siłą usunięto do innych klasztorów. Wysiedlanym pozwolono zabrać rzeczy osobiste i niektóre ruchomości klasztorne, a większość dobytku zniszczono lub rozkradziono¹¹.

Wspomnieć też należy o likwidacji Kościoła greckokatolickiego w 1946 r.; było to następstwem przeprowadzonego we Lwowie pod egidą NKWD „pseudosoboru”, na którym zniesiono unię i przywrócono jedność chrześcijan wschodnich.

Uchwałą Rady Ministrów PRL z 2 sierpnia 1954 r. zlikwidowano uniwersyteckie wydziały teologiczne o bogatej tradycji naukowej i dydaktycznej w Kra-

¹⁰ Taki model zastosowano w innych krajach socjalistycznych – por. *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004.

¹¹ J. Kowalik, *Polityka władz PRL wobec zakonów*, „Chrześcijanin w Świecie” 1994, nr 1, s. 146 i n.; E. Kaczmarek, *Specyfika sytuacji zakonów na Ziemiach Zachodnich – organizacja i przebieg akcji X-2* [w:] *Zakony żeńskie na Śląsku w XIX i XX wieku*, red. W. Musialik, Opole 2006; Taż, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945-1956*, Warszawa 2007; A. Mirek, *Ustawa o przejęciu dóbr marciwej ręki – zamach na życie zakonne w Polsce?*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2003, t. 36, s. 168-179; Taż, *Zgromadzenie Córki Maryi Niepokalanej w latach 1881-1962*, Sandomierz 2002; Taż, *Siostry zakonne w obozach pracy PRL w latach 1954-1956*, Lublin 2009; *Świadectwo „długiego trwania” zakonnice w systemie totalitarnym PRL na przykładzie Zgromadzenia Córki Maryi Niepokalanej*, „Summarium. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2005, nr 33; P. Raina, *Losy sióstr zakonnych w PRL. Wysłiedzenie – obozy – uwolnienie 1954-1956*, Warszawa 2004; M. H. Zając, *Kryptonim „X-2”. Siostry elżbietanki ofiarami przemocy w PRL (1954-1956)*, Wrocław-Poznań 2004; Taż, *Stosunek władzy państwowej do Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety* [w:] *Zakony żeńskie na Śląsku...*; Taż, *Stosunek władz PRL do Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2005, nr 2; *Represje wobec sióstr zakonnych w PRL. Obozy pracy dla zakonnice (1954-1956). Materiały do historii najnowszej żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce*, red. A. Mirek, Lublin 2005; A. Mirek, *Siostry zakonne w obozach pracy w PRL w latach 1954-1956*, Lublin 2011.

kwie i Warszawie, a w ich miejsce utworzono Akademię Teologii Katolickiej całkowicie podporządkowaną władzy państwowej. W tym samym roku rozpoczęto masowo usuwać katechezę ze szkół podstawowych, zawodowych i średnich; pierwsze próby usuwania katechetów ze szkół pojawiły się już w 1952 r. Kilkakrotnie dokonano prób nadzorowania działalności wyższych seminariów duchownych.

Paradoksalnie, gdy po śmierci Józefa Stalina (5 III 1953) rozpoczęła się w Związku Sowieckim i innych krajach odwilż, to w Polsce represje komunistów wobec Kościoła katolickiego przybrały na sile. Złagodzenie antykościelnej polityki nastąpiło po czerwcu 1956 r. Z czasem więzienia opuścili duchowni i osoby represjonowane z przyczyn religijnych. Jednak komunistyczny aparat bezpieczeństwa w omawianym okresie prowadził nadal akcję rozpracowania środowisk kościelnych, kurii biskupich, klasztorów oraz akcję werbunkową w środowisku kleru diecezjalnego i zakonnego. W 1955 r. po raz pierwszy powołano kleryków do odbycia zasadniczej służby wojskowej¹². W artykułach prasowych kompromitowano duchowieństwo ukazując kapłanów jako jednostki moralnie i politycznie skompromitowane. Na przykład często uwypuklano i podkreślano nadużycia finansowe księży. W mediach naśmiewano się z wiary, obrzędów i praktyk religijnych oraz duchownych, a równocześnie wspierano środowiska propagujące „świeckie” wychowanie dzieci i młodzieży oraz antyreligijne organizacje, takie jak Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Młodzieży Polskiej, a później także, założony w 1957 r., Związek Młodzieży Socjalistycznej¹³.

¹² Zagadnienie to podejmowało w ostatnich latach wielu badaczy oraz relatorów (pamiętnikarzy), m.in. J. Ryba, *Służba wojskowa kleryków tarnowskich*, Tarnów 1988; T. Fitych, *Służba wojskowa alumnów w PRL*, „Chrześcijanin w Świecie” 1994, nr 196, s. 119-135; S. Gabański, *W zielonej sutannie. Dziennik kleryka-żołnierza 1965-1967*, Tarnów 1995; T. Łukaszczyk, *Wierność zagrożona*, Gniezno 1995; *Służba wojskowa kleryków w PRL 1959-80*, red. S. Pawłowski, Olsztyn 1995; A. Lesiński, *Służba wojskowa kleryków w PRL (1959-1980)*, Olsztyn 1995; G. Idzik, *Klerycy w mundurze*, „Niedziela” 1997, nr 45, s. 9; *Klerycy w kolorze zielonym*, „Nasza Służba” 1997, nr 20, s. 3; M. Starowieyski, *W zielonej sutannie*, „Niedziela” 1998, nr 50, s. 12; *Jubileuszowe spotkanie byłych alumnów, którzy w latach 1959-1979 pełnili służbę wojskową. Deo et Patriae*. (Warszawa-Modlin, 17-18 października 1997 roku), Warszawa 1998; *Mundur i sutanna*, red. S. Pawłowski, Kraków 1998; J. Myszor, *Służba wojskowa alumnów Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w latach 1959-1979* [w:] *Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918-1980*, red. Z. Kapała, J. Myszor, Katowice 1999, s. 161-167; A. Setlak, *Służba wojskowa alumnów WSD w PRL i jej ocena w wypowiedziach alumnów i kapłanów rezerwistów. Studium historyczno-socjologiczne na przykładzie Bartoszyca*, Olsztyn 2002; P. Piotrowski, *Służba kleryków na przykładzie 56 Batalionu Ratownictwa Terenowego w Brzegu (1966-1980)* [w:] *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945-1989*, red. S. A. Bogaczewicz, S. Krzyżanowska, Wrocław 2004, s. 165-178; W. Frątczak, *Służba wojskowa alumnów diecezji wrocławskiej jako forma represji wobec Kościoła*, „Ateneum Kapłańskie” 2005, t. 144, z. 1, s. 27-44 (tam bibliografia).

¹³ Por. M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie*, Warszawa 2006.

Pod koniec lat 50. władze komunistyczne zmieniły metody walki z Kościołem katolickim. W 1960 r. zaczęto kolejny już raz w okresie PRL-u rugować katechezę ze szkół (powróciła tamże w 1957 r.), a próby organizowania ośrodków katechetycznych przy plebaniach, klasztorach i w domach prywatnych starano się zatrzymać drogą kar pieniężnych nakładanych na proboszczów, katechetów i właścicieli domów, w których odbywała się katechizacja; inną sankcją były próby rejestracji punktów katechetycznych i wymuszanie obowiązkowych sprawozdań z działalności tychże ośrodków.

Równolegle prowadzono kampanię niszczenia podstaw materialnych Kościoła katolickiego obkładając podatkami dochodowymi parafie, seminaria, szkoły, nieliczne już domy opieki prowadzone przez wspólnoty zakonne, drukarnie, parafialne gospodarstwa rolne. W 1957 r. Ministerstwo Finansów wydało zarządzenia dotyczące nieściągnięcia podatków od dochodów przeznaczonych na cele religijne, zwolniło także duchowieństwo od podatków od nieruchomości i lokali kościelnych, uchylono nakaz prowadzenia ksiąg podatkowych, a podatek zdecydowano obliczać według wielkości parafii. Ustępstwa te trwały kilkanaście miesięcy. Podatkiem dochodowym, corocznie podnoszonym od 1959 r., obłożono parafie, a nawet klasztory, nadto osoby duchowne i katechetów, których wcześniej pozbawiono pracy w szkole. Uchylenie się od płacenia podatków i kar pieniężnych karano grzywnami, egzekucjami mienia, nakładaniem dodatkowych opłat oraz zajmowaniem arealów rolnych. Warto wspomnieć, że pracownicy urzędów skarbowych posuwali się nawet do zajmowania odzieży osobistej (koszul, bielizny) lub niezbędnych do normalnego życia mebli, takich jak łóżka, stoły czy krzesła.

W początkach lat 60. komuniści podjęli kolejną próbę likwidacji wspólnot zakonnych. Planów skomasowania osób zakonnych w kilku klasztorach (na wzór scentralizowanych klasztorów – obozów pracy w Czechosłowacji i na Węgrzech) nie wprowadzono, ale realizowano koncepcję znacznego osłabienia ośrodków życia zakonnego oraz wyrugowania osób zakonnych z życia publicznego.

Pod koniec dekady lat 60. stopniowo zanikają administracyjne działania represyjne wobec osób duchownych. Kościół katolicki w Polsce, może i ekonomicznie osłabiony, nie ugiął się przed stosowanymi wobec niego represjami. Można nawet nieśmiało zasugerować, że milenijne obchody i masowy w nich udział wiernych, peregrynacja Obrazu Jasnogórskiego i „pustych ram”, klarowny program duszpasterski (wprowadzony i konsekwentnie realizowany przez Prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego już po Wielkiej Nowennie) – wszystko to ukazało siłę Kościoła katolickiego w Polsce i niewspółmierną jego pozycję w stosunku do Kościołów w innych państwach bloku komunistycznego.

Przełom lat 60. i 70. oraz lata następne znamionuje charakterystyczne dla polskiej panoramy religijności zjawisko określane jako „nielegalne budownictwo sakralne”. Przez dziesiątki lat władze komunistyczne nie pozwalały wznosić

nowych świątyni, kaplic, domów zakonnych i punktów katechetycznych pod pozorem ograniczeń w zakupie materiałów budowlanych, trudności gospodarczych, braków perspektywicznych planów zabudowy. Nie udzielano także zgody na prowadzenie prac remontowych zespołów religijnych, nawet obiektów zabytkowych. Często także cofano wydane wcześniej pozwolenia na budowę, zmieniano ich lokalizację, wzmagano kontrole budowlane. Związane z tym było także ograniczanie tzw. meldunków dla duchownych na terenie parafii, przejmowanie przez państwowe władze lokalowe budynków kościelnych, zwłaszcza mieszkaniowych, rugowanie z nich duchownych i przekazywanie ich osobom świeckim. Ograniczenia w wydawaniu pozwoleń na budowę nowych świątyni i ciągle rosnące zapotrzebowanie na nie z powodu rozrastających się miast i położonych wokół nich osiedli wywoływały liczne napięcia na linii państwo-Kościół. Potrzeby wznoszenia świątyni, potrzeby lokalowe, sprawy budowy obiektów klasztornych oraz kwestia własności kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych były tematem rozmów przedstawicieli Kościoła i władz państwowych. Wydawane pozwolenia na budowę świątyni były przysłowiową „kroplą w morzu potrzeb”. Można zaryzykować stwierdzenie, że w takiej sytuacji wierni przejęli inicjatywę w swoje ręce. Lokalne komitety działające pod przywództwem kapłanów prowadziły („nielegalne” w opinii władz państwowych) zbiórki pieniężne na zakup potrzebnych materiałów. Bez zezwolenia odpowiednich władz wznoszono świątynie (tak było w diecezji przemyskiej, gdzie w ten sposób wzniesiono kilkaset świątyni), prowadzono prace remontowe i budowlane. Kary pieniężne nakładane na zbierających składki, na organizatorów prac i pracowników były pokrywane z kolejnych składek... W podobny sposób wznoszono domy katechetyczne, kaplice i krzyże przydrożne oraz prowadzono roboty naprawcze¹⁴.

W latach 70. walka z Kościołem katolickim, jaką prowadziła ekipa partyjno-państwowa Edwarda Gierka, ukierunkowana była ponadto na laicyzację społeczeństwa, oderwanie go od chrześcijańskich i katolickich korzeni, zepchnięcie obrzędów religijnych i życia religijnego wiernych do przysłowiowej „kruchty kościelnej”. Wszelkie długoletnie wysiłki wyrugowania z życia rodzinnego, społecznego, politycznego, a nawet gospodarczego religii zniweczyło nieprzewidywane¹⁵ przez komunistów wydarzenie: wybór kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową w dniu 16 października 1978 r.

¹⁴ W. Skworec, *Zarys historii budownictwa sakralnego w diecezji katowickiej w latach 1930-1990*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1994-1995, t. 27/28, s. 83-103; H. Szareyko, *Nielegalne budownictwo sakralne jako fenomen religijno-społeczny: studium na przykładzie diecezji przemyskiej*, Wrocław-Rzeszów 2008; „*Postanowiono zatłwić odmownie...*” *Budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej (1957-1989). Wybór dokumentów*, wstęp, wybór i oprac. A. Sznajder, W. P. Właźlak, Katowice-Częstochowa-Rzeszów 2008.

¹⁵ Gromadzone przez SB i przekazywane do MSW i dalej do KC PZPR informacje o wzrastającym w Watykanie wpływie kard. K. Wojtyły i znaczącej jego roli wśród kardynałów – wyda-

„Solidarnościowa” odwilż nie uwolniła Kościoła katolickiego od komunistycznych represji. Bezpośrednio z rąk funkcjonariuszy SB, z ich inicjatywy bądź też przy nich wydatnej pomocy śmierć poniosło kilku kapłanów. Na proskrypcyjnej liście było ich około 100. Wielu zadano śmierć moralną, zniszczono psychicznie i fizycznie.

Sądownictwo w Polsce powojennej¹⁶

Po 1945 r. sądownictwo w Polsce działało na podstawie przedwojennych przepisów. Przywrócono funkcjonowanie sądów grodzkich, okręgowych i apelacyjnych oraz Sądu Najwyższego, który nadzorował działalność innych sądów.

ją się być wówczas lekceważone. Zob. *Dokumenty*, wybór, wstęp i opr. J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch [w:] *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2009, s. 470-472 (dok. nr 124).

¹⁶ Badania nad sądami powszechnymi i wojskowymi w ostatnich latach podjęło wielu badaczy, m.in. T. Bereza i P. Chmielowiec (*Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie 1946-1954*, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, Rzeszów 2004), B. Biegalski (*Działalność Wojskowego Sądu Rejonowego w Zielonej Górze w latach 1946-1955*, „*Studia Zielonogórskie*” 1998, nr 4), Z. Biegański (*Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956*, Bydgoszcz 2003; *W smudze kainowego cienia. Skazani na śmierć przez sądy wojskowe na obszarze województwa pomorskiego (bydgoskiego) w latach 1945-1954*, Bydgoszcz 2000), J. Borowiec (*Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944-1954*, Warszawa 2004; *Wojskowy Sąd Garnizonowy w Przemysłu*, „*ARwPL*” 2006, nr 3), G. Jakubowski (*Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944-1950*, Warszawa 2002), P. Kładoczny (*Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944-1956). Prawna analiza kategorii przestępstwa przeciwko państwu*, Warszawa 2004), T. Kurpierz (*Sądownictwo wojskowe [w:] Województwo śląskie 1945-1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007; *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach 1946-1955*, Katowice 2004), Z. Leszczyńska (*Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych 1944-1955*, Lublin 2006), A. Lityński (*Na drodze ku nowej procedurze karnej. O postępowaniu przygotowawczym w latach 1943-1950 [w:] Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944-1956*, red. W. Kulesza i A. Rzepliński, Warszawa 2000; *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999; *Ustawodawstwo karne w pierwszych latach Polski Ludowej [w:] Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944*, pod red. A. Ajnenkiela, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998), R. Leśkiewicz („*Ci sędziowie nie od Boga...*”. *Szefowie Wojskowego Sądu Rejonowego w Poznaniu w latach 1946-1955*, „*Grot. Zeszyty historyczne poświęcone historii wojska i walk o niepodległość*”, 2007, nr 28; *Organizacja i działalność Wojskowego Sądu Rejonowego w Poznaniu (1946-1955)*, „*ARwPL*” 2006, nr 3) oraz tenże i W. Handke (*Skazani na karę śmierci przez WSR w Poznaniu 1946-1955*, red. W. Handke, R. Leśkiewicz, Poznań 2006), B. Łukaszewicz (*Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946-1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000), F. Musiał (*Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946-1955)*, Kraków 2005; *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie 1946-1955*, Kraków 2005), J. Poksiński („*My, sędziowie, nie od Boga...*”. *Z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944-1956. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1996; „*TUN*” Tatar–Utnik–Nowicki. *Represje wobec oficerów Wojska Polskiego w latach 1949-1956*,

Istniały także sądy pracy (do 1950)¹⁷, a 27 kwietnia 1949 r. utworzono sądy dla nieletnich¹⁸.

W 1949 r. rozpoczęto pierwsze powojenne reformy sądownictwa cywilnego. Dokonano zmian w systemie odwoławczym. Zniesiono możliwość odwołania się od wyroku poprzez apelację lub kasację wprowadzając w to miejsce rewizję nadzwyczajną przez Sąd Najwyższy, wprowadzono zasadę udziału ławników w postępowaniu cywilnym i karnym. Uprawnienia śledczego (urząd skasowano) przekazano prokuratorowi; równocześnie wydzielono prokuraturę z resortu sprawiedliwości. W styczniu 1951 r. zniesiono sądy grodzkie, okręgowe, apelacyjne i sądy pracy, a w ich miejsce powołano sądy powiatowe (w 1975 zamienione na rejonowe) i wojewódzkie. W 1980 r. powołano Naczelny Sąd Administracyjny, dwa lata później Trybunał Stanu, instytucję Rzecznika Praw Obywatelskich i Trybunał Konstytucyjny.

Obok powyższych działały sądy wojskowe (zajmowały się także sprawami osób cywilnych oskarżonych o tzw. przestępstwa przeciwko państwu), specjalne sądy karne zajmujące się sądzeniem zbrodniarzy hitlerowskich i zdrajców na-

Warszawa 1992), A. Rzepliński (*Przystosowanie ustroju sądownictwa do potrzeb państwa totalitarnego w Polsce w latach 1944-1956* [w:] *Przestępstwa sędziów...*; *Sądownictwo w PRL*, Londyn 1990), J. Stepień (*Sekcje tajne w sądownictwie polskim 1950-1954. Protokoły przesłuchań przed komisją dla zbadania ich działalności (1956-1957)*), „Pamięć i Sprawiedliwość. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięi Narodowej” 1996, t. 39), K. Szwaagrzyk (*Golgota wrocławska 1945-1956*, Wrocław 1996; *Winni? – Niewinni? Dolnośląskie podziemie niepodległościowe (1945-1956) w świetle dokumentów sądowych*, Wrocław 1999; *Wojskowy Sąd Okręgowy IV w latach 1945-1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2000, nr 14; *Zbrodnie w majestacie prawa 1944-1955*, Warszawa 2000; *Straceni na Dolnym Śląsku 1945-1956*, Wrocław-Rzeszów 2002; *Księża przed Wojskowym Sądem Rejonowym we Wrocławiu (1946-1951)* [w:] *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945-1989*, red. S. A. Bogaczewicz i S. Krzyżanowska, Wrocław 2004; *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944-1956*, Kraków 2005; *Oficerowie sowieccy w strukturach wymiaru sprawiedliwości Wojska Polskiego*, „ARwPL 1944-1989” 2005, nr 2; *Struktura i dokumentacja komunistycznego aparatu represji II (prokuratura i sądownictwo wojskowe oraz powszechne, więziennictwo). Krytyka źródeł* [w:] *Wokół teczek bezpieki zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006), Z. A. Ziemia (*Ideologia stalinowska w prawie karnym i jego doktrynie w Polsce w latach 1944-1956* [w:] *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944-1956*, cz. 2, *Przyspieszona stalinizacja Polski*, red. P. Wójcik, Warszawa 1992; *Prawo przeciwko społeczeństwu. Polskie prawo karne w latach 1944-1956*, Warszawa 1997), J. Żelazko („*Ludowa*” *sprawiedliwość. Skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi (1946-1955)*, Łódź 2007; *Organizacja i obsada personalna Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi*, „ARwPL” 2004, nr 1) oraz też i J. Wróbel (*Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi*, red. J. Wróbel, J. Żelazko, Warszawa 2004).

¹⁷ W 1954 r. sprawy rozpatrywane wcześniej przez sądy pracy skierowano do zakładowych komisji rozjemczych.

¹⁸ Zob. *Zarys metodyki pracy kuratora*, red. T. Jedynak, K. Stasiak, Warszawa 2008, s. 362.

rodu (1944-1946)¹⁹, działał Najwyższy Trybunał Narodowy (1946-1948) oraz organ pozasądowy zajmujący się przestępstwami gospodarczymi o nazwie Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym.

Warto kilka słów poświęcić sądom wojskowym, które powołano dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (23 IX 1944). Miały funkcjonować jako sądy dywizji, korpusów, garnizonów, marynarki, armii, okręgów wojskowych, admiralicji oraz jako Najwyższy Sąd Wojskowy. Rozkazem Ministra Obrony Narodowej z 20 stycznia 1946 r. utworzono Wojskowe Sądy Rejonowe na terenie każdego województwa. Do ich zadań należało rozpatrywanie spraw osób cywilnych przekazanych sądom wojskowym oraz spraw funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa, milicji, straży więziennej i żołnierzy. W 1955 r. dokonano reform w sądownictwie wojskowym, m.in. wyłączając spod jego kompetencji sprawy o przestępstwa osób cywilnych z wyjątkiem spraw o szpiegostwo. Podobnie spod kompetencji tych sądów wyłączono sprawy dotyczące funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa, milicji i więziennictwa. W 7 lat później dokonano kolejnej reorganizacji sądownictwa wojskowego. Zlikwidowano Najwyższy Sąd Wojskowy, a jego kompetencje przejęła Izba Wojskowa Sądu Najwyższego. Powołano sądy garnizonowe i sądy okręgów wojskowych oraz – jako sąd II instancji – Izbę Wojskową Sądu Najwyższego.

Warto zaznaczyć, że podkreślane przez przedstawicieli ówczesnej władzy pojęcie niezawisłości aparatu sądowego w latach 1945-1990 było teoretyczne; w rzeczywistości władze komunistyczne uczyniły sądy, podobnie jak prokuratury, swym bezwolnym narzędziem ideologicznym.

Instytucje władz administracyjnych wykorzystywane do prowadzenia represji

W pierwszych latach powojennych działał samorząd wzorowany na międzywojennym. Na czele gromad stali wójtowie, powiatów – starostowie, a województw – wojewodowie. W zarządzaniu danymi jednostkami administracyjnymi wspomagały je rady narodowe.

W województwie krakowskim działały referaty karno-administracyjne w zarządach gmin, które prowadziły orzecznictwo karno-administracyjne na podstawie upoważnienia wojewody krakowskiego z dnia 12 września 1938 r.²⁰. Na

¹⁹ Specjalne sądy karne wydawały wyroki w sprawach karnych ujętych dekretem PKWN z 31 VIII 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego. Dekret ten powszechnie nazywany był sierpniówką. Por. Dz. U. 1944, nr 4, poz. 16.

²⁰ Zob. Krakowski Dziennik Wojewódzki z 15 IX 1938 r. Nr 18/38 w oparciu o rozporządzenie Prezydenta RP z 22 III 1928 r. Dz. U. RP, nr 38, poz. 365 o postępowaniu karno-administracyjnym.

jego podstawie przełożeni gmin wiejskich i miejskich, jako organa samorządowe, podległe powiatowym władzom administracji ogólnej, byli uprawnieni do nakładania kar w formie nakazów karnych do wysokości 3 dni aresztu lub 500 zł kary pieniężnej (podwyższonej do tej kwoty na podstawie dekretu z 15 XI 1945 r.²¹). Postępowanie karno-administracyjne w województwie krakowskim szczegółowo przedstawiała Instrukcja dla referatów karno-administracyjnych w Zarządach gmin miejskich i wiejskich z 15 II 1946 r. opracowana przez naczelnika Wydziału Administracyjnego Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego A. Banacha²².

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej²³ zlikwidowała funkcjonujący samorząd i władzę powierzyła radom narodowym. Ustawa określała zakres działania rad narodowych, m.in. powierzając im zapewnienie ochrony porządku publicznego, polecając czuwać nad przestrzeganiem praworządności demokratycznej, ochraniać własność społeczną i prawa obywateli, współdziałać w umocnieniu obronności państwa, wydawać przepisy prawne w ramach uprawnień nadanych im przez ustawy, wybierać i odwoływać prezydium rad narodowych, stanowić o terenowych daninach, opłatach, świadczeniach (w ramach uprawnień nadanych przez ustawy) oraz wykonywać kontrolę społeczną działalności urzędów, przedsiębiorstw, zakładów i instytucji²⁴.

Na podstawie wspomnianej ustawy z 20 marca 1950 r. powołano Dzielnicowe, Gromadzkie, Powiatowe oraz Wojewódzkie Rady Narodowe. Ich organami wykonawczymi i zarządzającymi były prezydium²⁵, przy których działały wydziały Prezydium rad narodowych, które nadzorowały bezpośrednio, w oparciu o wydawane liczne dekryty, ustawy i rozporządzenia, działalność duchowieństwa i parafii. Do „najaktywniejszych” na polu represyjnym wobec duchowieństwa należały:

1/ Wydziały Spraw Wewnętrznych, których Referaty Karno-Administracyjne nadzorowały działalność składów orzekających występujących pod nazwą:

a/ Kolegia Orzekające (1952-1958), b/ Kolegia Karno-Administracyjne (1958-1971)²⁶, c/ Kolegia do spraw Wykroczeń (1971-1989)²⁷;

²¹ Zob. Dz. U. RP nr 56.

²² Zob. ANKr, Oddział Nowy Sącz, Zespół Starostwo Nowy Targ, sygn. 31/1045/23, k. 36-38.

²³ Dz. U. 1950, nr 14, poz. 130.

²⁴ Zob. Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, art. 6.

²⁵ Zob. tamże, art. 12.

²⁶ Często stosowano jedynie nazwę „Kolegium” – tak było w przypadku PMRN w Zakopanem. Zob. AP w Nowym Targu, sygn. 32/34/506, k. 8, Akta sprawy karno-administracyjnej. Wieczorek Ryszard.

²⁷ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. o ustroju kolegiów do spraw wykroczeń (Dz. U. 1971, nr 12, poz. 119) podporządkowała te kolegia sądom rejonowym.

- 2/ Wydziały Finansowe;
- 3/ Wydziały Oświaty;
- 4/ Wydziały Budownictwa i Architektury.

Współpracowały one ściśle i najczęściej wykonywały dyrektywy funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa działających „po linii kleru”, analizujących nie tylko działalność religijną kleru, ale także prace na polu edukacyjnym, wszelką działalność gospodarczą i budowlaną. Znaczącą rolę odgrywali funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej, którzy występowali z wnioskami o ukaranie, sporządzali meldunki o wykroczeniach oraz nadzorowali przymusowe egzekucje i asystowali przy aresztowaniach. Jednak podstawowe założenia „polityki represyjnej” kreowała PZPR. Na jej potrzeby funkcjonariusze UB/SB oraz urzędnicy Wydziałów do spraw Wyznań sporządzali sumaryczne zestawienia karanych, aresztowanych i więzionych oraz przygotowywali plany działań represyjnych²⁸.

W 1959 r. w województwie krakowskim i mieście Krakowie ukarano 63 osoby duchowne i zakonne w postępowaniu karno-administracyjnym, w tym 13 za zorganizowanie zbiórek publicznych, 20 za tzw. nielegalne zgromadzenia, jedną za zorganizowanie stowarzyszenia, 7 za organizowanie działalności rozrywkowej (wyświetlanie filmów o tematyce religijnej, organizowanie misterii Męki Pańskiej i jasełek), jedną za radiofonizację terenu przykościelnego, 3 za sprawy budowlane oraz 15 za inne występki. Łącznie ukarano je na kwotę niemal 60 tysięcy złotych²⁹. Zestawienia z lat późniejszych nie zachowały się.

Nie wszystkie wykroczenia kierowano do rozpoznania do Kolegiów. Część spraw, które uznano za ważniejsze występki, kierowano bezpośrednio do prokuratury. I tak w roku 1957 do prokuratury skierowano 6 spraw, z których 5 umorzono, w 1958 – 18 spraw, z których 8 umorzono, a w 1959 – 16 spraw, z których 5 umorzono. We wskazanych latach wśród przestępstw najczęściej wymieniano: pobicie dzieci w czasie nauki religii³⁰, inspirowanie zorganizowanych wystąpień – m.in. za przywróceniem religii, nielegalne budownictwo oraz wrogie wystąpienia z ambon³¹.

²⁸ Zob. ANKr, PZPR KWKr 1305, k. 228, Informacja dotycząca działalności Kurii Metropolitalnej oraz podległego jej duchowieństwa w świetle Zjazdu Wrocławskiego.

²⁹ ANKr, UMKr, WdsW, TJN 28/76, t. 1, k. 99, Sprawozdanie za 1959 r.

³⁰ W latach 1957-1959 w woj. krakowskim 33 kapłanów pozbawiono praw nauczania religii pod zarzutem bicia dzieci, do sądu skierowano 16 spraw, wydano 9 wyroków, zaniechano 4, a 3 sprawy prowadzono w następnych latach. Zob. ANKr, PZPR KWKr 1410, k. 64, Działalność kleru i formy przeciwdziałania.

³¹ Zob. ANKr, PZPR KWKr 1410, k. 55-56, Dane statystyczne dotyczące województwa krakowskiego.